

Henry Snowden Ward (1865–1911), fotograf, autor pierwszego podręcznika o promieniach Roentgena: *Practical Radiography* z 1896 roku

Richard F. Mould

Henry Snowden Ward był zawodowym fotografem i redaktorem pisma *The Photogram*; już w 1896 roku wygłaszał na terenie Anglii wykłady na temat promieni Roentgena. Był też autorem pierwszego na świecie podręcznika na ten temat: *Practical Radiography*, opublikowanego w maju 1896 roku. Kolejne wydania ukazały się w latach 1898 i 1901, ich współautorem był Adolph Isenthal — londyński wytwórca sprzętu elektrycznego i aparatury rentgenowskiej. Henry S. Ward był członkiem Royal Photographic Society i członkiem założycielem The Röntgen Society. Jego „sztańdardowy” wykład, zatytułowany dość górnolotnie: „O nowym rodzaju światła i o nowym sposobie fotografowania”, wywołał żywe reakcje prasy. Może wydają się dziś one nieco staroświeckie, ale dobrze oddają atmosferę i charakter pierwszego okresu fascynacji promieniami X. O promieniowaniu rentgenowskim mówili wówczas przede wszystkim fotografowie, czasami fizycy lub inżynierowie. Dopiero później inicjatywę przejęli przedstawiciele świata lekarskiego. Na zakończenie artykułu przedstawiono wybrane pozycje z obszernej bibliografii Snowdena Warda. O rozległości jego zainteresowań świadczy fakt, że znajdują się tam również pozycje traktujące o Charlesie Dickensie, o „Opowieściach kanterberyjskich” Geoffreya Chaucera i o twórczości Williama Shakespeare’a.

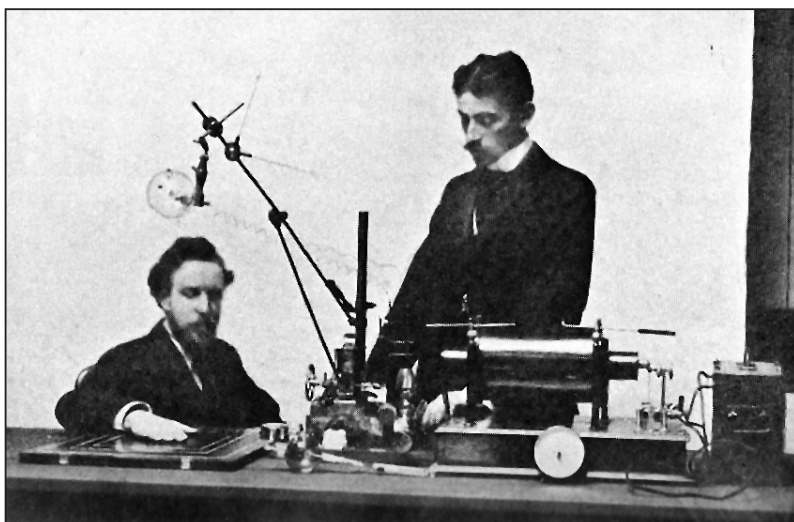
Henry Snowden Ward (1865–1911), photographer & author of the first X-ray textbook: *Practical Radiography* (May 1896)

This article is a biography of H. Snowden Ward, who was a professional photographer, Editor of “The Photogram” magazine, itinerant lecturer in England in 1896 on X-rays, and the author of the world’s first textbook on X-rays “Practical Radiography” which was published in May 1896 and went into three editions with the later editions, 1898 and 1901, expanded and co-authored with Adolph Isenthal, a manufacturer in London of electrical apparatus and X-ray apparatus. Ward was a Fellow of the Royal Photographic Society and a founding member of the Röntgen Society. The descriptions and press opinions of his lecture on the “New Light & New Photography” are perhaps unique, but they are valuable in that they transport us back in time to the very early days of X-rays before medical men took over responsibility for X-ray applications, and the field was organised by photographers and some physicists and electrical engineers. The article concludes with a selected bibliography of Snowden Ward’s books. These include publications about Charles Dickens, Geoffrey Chaucer’s *Canterbury Tales* and William Shakespeare.

NOWOTWORY Journal of Oncology 2012; 62, 4: 305–314

Słowa kluczowe: fotografia, promienie X, radiografia, Henry Snowden Ward, Adolph Isenthal, Alfred Porter, William Morton, *The Photogram*, *Windsor Magazine*, *Strand Magazine*, Roentgen Society, Charles Dickens, William Shakespeare, Geoffrey Chaucer

Key words: photography, X-rays, radiography, Henry Snowden Ward, Adolph Isenthal, Alfred Porter, William Morton, *The Photogram*, *Windsor Magazine*, *Strand Magazine*, Röntgen Society, Charles Dickens, William Shakespeare, Geoffrey Chaucer

Rycina 1. Fragment frontyspisu drugiego wydania *Practical Radiography* Isenthala i Warda z 1898 roku [2] zatytułowanego: „Zestaw do radiografii przygotowany przez A.W. Isenthala do pokazu przed The Royal Photographic Society 22 lutego 1897 roku. Autorzy pokazu w rolach operatora i pacjenta”. Prezentującym dłoń do badania jest sam Snowden Ward

Wstęp

Pierwszymi ekspertami skiografii byli fotografowie — zarówno zawodowi, jak i amatorzy (Snowden Ward i Adolph Isenthal mieli tytuły: Fellows of the Royal Photographic Society — FRPS). Kolejnymi byli fizycy i inżynierowie elektrycy — pierwsi dysponowali w swych pracowniach sprzętem niezbędnym do obrazowania przy użyciu promieni X. Bezpośrednio przed odkryciem Wilhelma Konrada Roentgena, pod koniec 1895 roku, wielu z nich prowadziło badania nad zjawiskami wyładowań elektrycznych. Wśród fotografów w owym czasie czołową pozycję zajmował Henry Snowden Ward, redaktor naczelny pisma *The Photogram*, publikowanego przez oficynę Dawbarn & Ward w Londynie. Był autorem pierwszego podręcznika na temat promieni X — *Practical Radiography* (1896). Podręcznik ten miał trzy wydania, [1–3]; współautorem drugiego i trzeciego był Adolph Isenthal, producent sprzętu elektrycznego i rentgenowskiego.

Pierwsza edycja [1] wyprzedziła najwcześniejszą amerykańską monografię na ten temat autorstwa lekarza — Williama Jamesa Mortona (1845–1920), zaledwie o cztery miesiące [4]. Zarówno Ward, jak i Morton zaprosili do napisania fragmentów swych dzieł inżynierów elektryków: pierwszy — E.A. Robinsa i A.E. Livermore’a, a drugi — E.W. Hammera (1867–1951).

Udało się odnaleźć zaledwie jedną fotografię przedstawiającą Warda (ryc. 1) — we frontyspisie drugiego wydania książki [2]. Znajduje się na niej inskrypcja: „Autor jako operator i obiekt”. Przedstawia Warda, który wykonuje radiogram własnej ręki.

Snowden Ward był członkiem założycielem The Röntgen Society w Londynie, członkiem jego Zarządu oraz konsultantem wydawniczym *Archives of Skiagraphy* — pierwszego w historii czasopisma poświęconego zagadnieniom promieniowania X (pierwszy numer ukazał się w 1904 r.). Ward podróżował też po Zjednoczonym Królestwie, wygłaszając wykłady na temat promieni X połączone z pokazami praktycznymi, które budziły szczególne zainteresowanie słuchaczy i widzów [5].

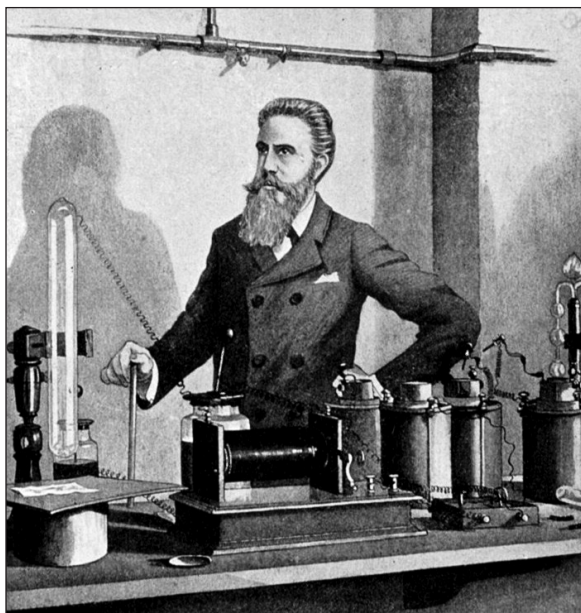
Jeszcze przed opublikowaniem monografii *Practical Radiography* w maju 1896 roku był inicjatorem wydania zeszytu pisma *The Photogram* zatytułowanego: „O nowym rodzaju światła i nowym sposobie fotografowania” [6], a w kwietniu opublikował w *Windsor Magazine* artykuł: „Niezwyczajne nowe światło. Notatka o promieniach Röntgena” [7]. Należy dodać, że niezwykle popularne pismo *Strand Magazine* (które między innymi wślawiło się publikowaniem w odcinkach opowiadań Conan Doyle’a o Sherlocku Holmesie) pod koniec tego samego roku zamieściło artykuł „Nowy sposób fotografowania” A. W. Portera, pracownika naukowego University College w Londynie [8] — bez jakiegokolwiek udziału ze strony Warda.

Z czasem, kiedy badaniami nad promieniami X zainteresowali się przedstawiciele świata medycyny (niektórzy z nich byli również zapalonymi fotografami-amatorami), rola fotografów zawodowych, takich jak S. Ward, powoli stawała się marginalna. Przeszawali dominować w publikacjach, nie zapraszano ich do wygłaszania wykładów. Nieliczne informacje o Wardzie (jego książkach [1–3] i przynależności do The Röntgen Society) przedstawił Burrows w *Pioneers & Early Years. A History of British Radiology* [9]. Krótkie wspomnienie pośmiertne o Wardzie zamieszczono w *Journal of the Röntgen Society* w 1912 roku [10]. On sam zmarł niespodziewanie 6 grudnia 1911 roku, podczas pobytu w Nowym Jorku, gdzie był zaproszony do wygłoszenia serii wykładów o Charlesie Dickensie.

O nowym rodzaju światła i nowym sposobie fotografowania

The Photogram, 1896

Piętnastostronicowy osobny zeszut *The Photogram* z lutego 1896 roku [6] ukazał się przed opublikowaniem książki *Practical Radiography* [1]; zawiera trzy artykuły oryginalne i jedno tłumaczenie. Pierwszy to „Początek badań nad niewidzialnymi promieniami” E.J. Walla (FRPS). Kolejnym jest

Rycina 2. Rycina przedstawiająca W.K. Röntgena w jego pracowni w Würzburgu. Przedstawia też z dużą dokładnością, choć nie bez błędów, ówczesny sprzęt do uzyskiwania promieni X

angielski przekład pierwszego doniesienia W. K. Roentgena „O nowym rodzaju promieni” [11] dokonany przez Arthura Stanton, przedrukowany z *Nature*; uzupełnia go krótkie omówienie doświadczeń A.A.C. Swintona, również opublikowanych w *Nature*. Reprodukowane obok są dwie ilustracje wykonane przez Swintona: „Metalowe przedmioty w drewnianym pudełku, naświetlenie przez 4 minuty” oraz „Żyłka w opakowaniu kartonowym, ekspozycja 4-minutowa”. Obok zamieszczono dwie reprodukcje obrazów uzyskanych przez J.W. Gifforda (FRPS) w wyniku ekspozycji 10-minutowych. Nadano im nową w piśmiennictwie nazwę: „cieniogramy”. Trzeci tekst to „Porównanie promieni katodowych i promieni X” E.J. Walla. Na końcu umieszczono „Dokonania naukowe Mr J. W. Gifforda” autorstwa samego H.S. Warda.

W tym samym zeszycie ukazały się ogłoszenia reklamujące reprodukcje obrazów uzyskanych przez C. Swintona, rozprowadzane przez firmę Newton & Co. w Londynie „w cenie dwóch szylingów i sześciu pensów”. „Cieniogramy” Gifforda ta sama firma wyceniła na „jednego szylinga i sześć pensów” za sztukę¹.

Obrazy uzyskiwane przy użyciu nowego rodzaju „światła” *Windsor Magazine*, 1896

Kwietniowy numer *The Windsor Magazine* z 1896 roku zawierał artykuł Snowdena Warda [7], a przy nim rysunek: „Profesor Röntgen przy pracy” (ryc. 2), a także trzy fotografie: J. W. Gifforda przeprowadzającego doświadczenie w swo-

im laboratorium; C. Swintona z urządzeniem używanym w trakcie wykładów [12] oraz proces wytwarzania rurek Crookesa w pracowni Mr Cossora (ryc. 3–5). Używano pojęcia „elektrografia” w miejsce terminu „radiografia”, a zdjęcia wykonane przy użyciu promieni X nazywano „elektrografami”. We wstępie do swej książki [1] Ward w następujący sposób wyjaśnia swoje stanowisko wobec ówczesnej terminologii: »cieniografia«, pojęcie hybrydowe, aczkolwiek popularne, wprowadzone do potocznego użycia w »Nowym rodzaju światła«, zostało zastąpione pojęciem »radiografia«. Wprowadził je dr Hill Norris jako godne polecenia ze względu na swą eufonię, poprawność i fakt, że nie sugeruje związku z jakąkolwiek odrębną teorią naukową. Jedyna poprawna nazwa, jaka przychodzi mi na myśl dla określenia czynności przy użyciu fluoryzującego ekranu, to: »radioskopia«. Nie proponuje tych pojęć wymiennie z pojęciami »skiagrafi«, »skiagrafów« i »skiagramów«, również szeroko używanymi w 1896 roku, np. w tytule czasopisma naukowego *Archives of Skiagraphy*.

„Elektrografy” przedstawione w *Windsor Magazine* ukazują przedmioty, jakich najczęściej używano w tamtym okresie do obrazowania promieniami X. (1) Wizerunek ręki z obrączką, (2) Szkielet ryby, (3) Obce ciało tkwiące w kończynie, w tym przypadku — w wyniku postrzału, (4) Zniekształcenie kostnych elementów stopy.

Nowa metoda fotografowania: *Strand Magazine*, 1896

Artykuł A. Portera w *The Strand Magazine* [8] zawiera radiografy ludzkich rąk oraz drobnych zwierząt, podobnie jak wcześniejsze prace Warda [6, 7] ale — równie intrygujący i oryginalny wizerunek: „Radiograf zawartości eksplodującej książki” (ryc. 6) oraz obok — fotografie takiej książki szeroko otwartej. „Została skonstruowana na kształt pudełka ze słodyczami. Jeden element zapalnika przymocowany jest do okładki, a drugi — do schowka wydrążonego wewnątrz sklejonych kart. Kiedy otwiera się taką książkę, inicjuje się zapalnik, który powoduje eksplozję materiału umieszczonego w wydrążonym schowku. Obok materiału wybuchowego umieszczone tam mogą też być odłamki żelaza. Można sobie wyobrazić, jaki byłby skutek takiego wybuchu. Nowa metoda fotograficzna pozwala na wykrycie zawczasu, co ukryto we wnętrzu tak przygotowanej pułapki”.

***Practical Radiography* I wydanie w 1896 roku Tytuły rozdziałów**

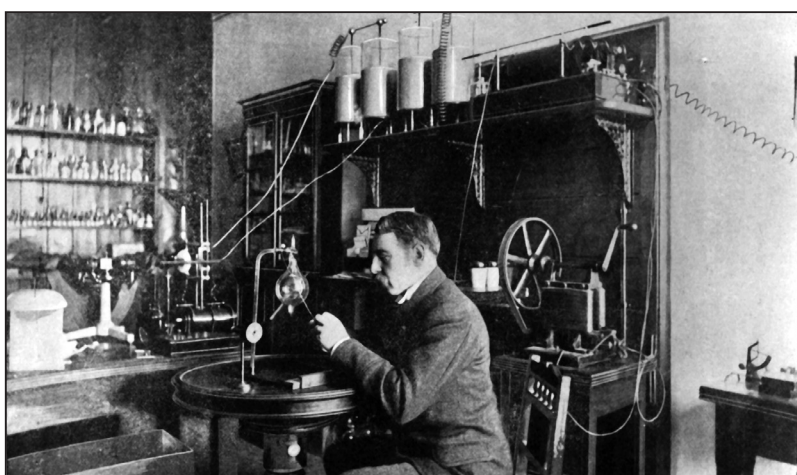
Spis treści pierwszego wydania [1] zawiera osiem rozdziałów o następujących tytułach (najciekawszy w aspekcie historycznym jest rozdział pierwszy): (1) Krótka historia, (2) Jak wytwarza się akumulator, (3) Jak wykonać cewkę induk-

¹W 1896 roku suma dwóch szylingów i sześciu pensów (czyli ćwierć funta brytyjskiego) była niebagatelna: w niejednym zawodzie tygodniowa pensja wynosiła nie więcej, niż jednego szylinga tygodniowo. Dla porównania — William Morton [4] ogłaszał sprzedaż naturalnej wielkości radiogramów dziewięćtygodniowego niemowlęcia za 2 dolary amerykańskie, a ludzkiego zęba lub szkieletu pstrąga za 50 centów.

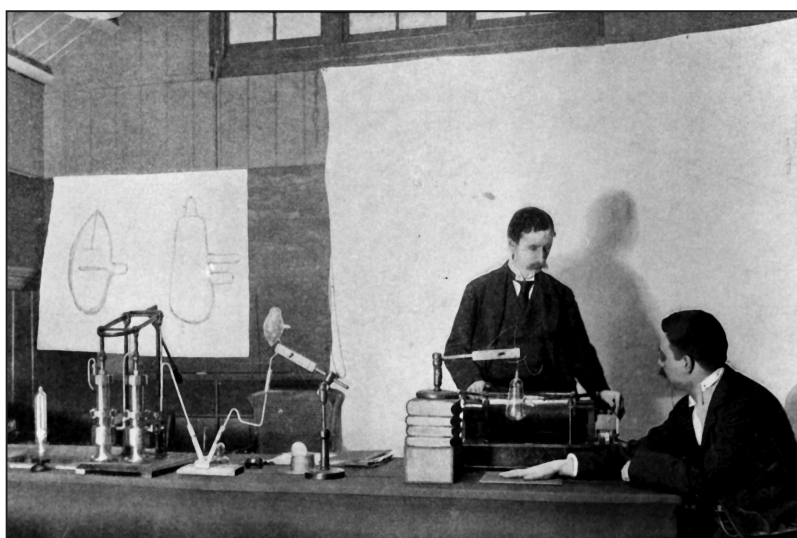

Rycina 3. Wytwarzanie lamp Crookesa w pracowni A.C. Cossora, uważanej wówczas za czołową wytwórnię w Zjednoczonym Królestwie. Jej ogłoszenie znalazło się m.in. w drugim wydaniu podręcznika Snowdena Warda z 1898 roku. Mieściła się pod tym samym adresem, co wydawca *The Photogram* — Dawbarn & Ward

Rycina 4. Zdjęcie zatytułowane „Mr J.W. Gifford w swojej pracowni w Chard” [7], przedstawia wnętrze typowej pracowni roentgenowskiej w tamtym czasie. Warto przypomnieć, że istniało wówczas ok. 100 odmian lamp

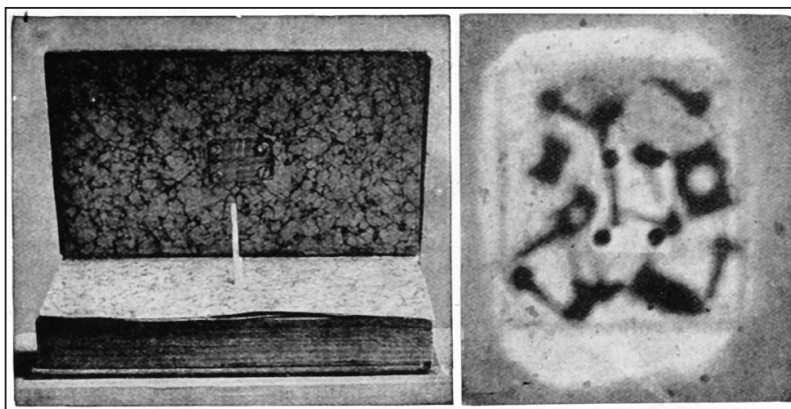

Rycina 5. A.A. Campbell-Swinton podczas wykładu dla The Royal Photographic Society [7]. Zwraca uwagę niezwykle prosty zestaw urządzeń, z gruszkowatą lampą Crookesa ustawioną na stosie książek dla uzyskania odpowiedniej wysokości. Ten wykład Swintona odbył się 11 lutego 1896 roku i był pierwszym publicznym pokazem promieni X w Wielkiej Brytanii [9, 12]. Sprzęt pokazany na rycinie 1, zaledwie w rok później, jest już znacznie bardziej zaawansowany

cyjną, (4) Sprzęt do radiografii, (5) Radiografia praktyczna: aspekty elektryczne, (6) Radiografia praktyczna: aspekty fotograficzne, (7) Radioskopia w praktyce, (8) Zastosowania i przewidywane kierunki dalszego rozwoju.

Przykłady zastosowania klinicznego

W rozdziale (8) Ward przedstawia możliwe zastosowanie w praktyce chirurgicznej i wymienia badania demonstrowane podczas wykładów. „W Southport przedstawiono

Rycina 6. Widok ogólny i obraz roentgenowski „wybuchającej książki” — jest to prawdopodobnie pierwszy taki wizerunek sprzętu terrorystów

mi przypadek ręki z nadliczbowym kciukiem; wykonanie radiogramu pozwoliło chirurgowi na podjęcie decyzji o zasadności operacji. W Sunderland z kolei przedstawiono mi dziecko, w którego stopie najprawdopodobniej głęboko tkwiła igła; wcześniejsze próby jej usunięcia były nieskuteczne, po wykonaniu radiogramu chirurg wydobył ją bez trudu. Podobnie było w Dewsbury: młoda kobieta utrzymywała, że ma igłę wbity w obrębie nadgarstka i czuje tam ból. Igły nie sposób było jednak znaleźć. Po wykonaniu radiogramu okazało się, że przesunęła się w obręb przedramienia, a rzekomy ból nadgarstka był wynikiem promieniowania wzdłuż przebiegu nerwu”.

Inne zastosowanie w medycynie: walka z rakiem

„Dr T. S. Middleton z Nowego Jorku utrzymuje, że promienie X mogą mieć jeszcze inne zastosowanie w medycynie. Pomimo iż nie wykazują one właściwości bakteriobijczych, mogą być użyte w zupełnie odmiennym celu. Uważa on, że promienie składają się ze strumienia cząsteczek, które mogą przenikać ciało i gromadzić się w miejscu choroby, co może skutkować zniszczeniem tkanki nowotworowej i wyleczeniem”.

Badanie zawartości przesylek

Przykład takiego zastosowania podano już na rycinie 6 [8]. Ward komentuje to następująco: „Pocztą JK Mości oraz Urząd Ceł uważają radioskopię za niezwykle użyteczny sposób wykrywania np. monet w kopertach listowych, zegarków i innych potencjalnych przedmiotów przemytu ukrytych w książkach itp. Tę możliwość stosują już z powodzeniem siły policyjne Paryża i Londynu, badając zawartość podejrzanych pakunków, w których mogą być ukryte np. narzędzia zbrodni. Podobno można nawet odczytywać z pomocą promieni X, bez otwierania kopert, podejrzane listy”.

Wykrywanie skaz metali i stopów

„Skazy metali i wady stopów mogą podobno również być wykrywane przez radiografię. Nie ma to jednak obecnie

jeszcze żadnej przydatności praktycznej, bo nie potrafimy uzyskać przezierności metalu o nieco większej grubości przez promienie. Być może jest to jedynie kwestią czasu, a wkrótce zyskamy umiejętność prześwietlania metali promieniami X. Może to być jeden z priorytetowych kierunków dalszych badań”.

Wykrywanie fałszywych drogich kamieni

„Fałszywe drogie kamienie w wielu przypadkach mogą być również wykrywane dzięki różnej od oryginału przepuszczalności promieni X. Diamenty są łatwiej przepuszczalne od ich imitacji — jeżeli obok siebie umieści się prawdziwy diament i fałszykat, ten ostatni będzie dawać wyraźnie większy cień. Podobna różnica występuje w przypadku porównywania prawdziwych pereł i ich imitacji”.

Badanie odżywczych właściwości pasz

„Radiografii używa się też do oceny kościotwórczych zdolności wykazywanych przez rozmaite pasze. Grupy zwierząt karmione różnymi paszami są następnie poddawane badaniom promieniami X w celu porównania ich układów kostnych”.

Obrazy radiograficzne czaszki

„Radiografia czaszki nie jest trudna, natomiast nie wydaje się, aby w nieodległej przyszłości można było z powodzeniem badać w ten sposób mózg. Możliwe jest natomiast uzyskanie efektownych obrazów elementów kostnych czaszki, choć niezbędne jest stosowanie wydłużonej ekspozycji. Według Tesli naświetlanie mózgu promieniami X powoduje uczucie senności, obserwował on też przypadki wypadania włosów”.

Wykłady i pokazy nt. radiografii w 1896 roku *Synopsis & press opinions*

Wszystkie trzy wydania *Practical Radiography* zawierały płatne ogłoszenia. Jednak tylko w pierwszym wydaniu [1] znalazło się ogłoszenia o wygłaszanych przez niego „Wykładach i pokazach radiografii”. Tekst był następujący:

„Jest to przystępny wykład wzbogacony pokazem. Został przygotowany wiosną 1896 roku i przedstawiany wielokrotnie dużym audytoriom w Londynie i w innych miastach; jest niezmiernie interesujący, szczegółowy i aktualny. Natomiast pokaz przedstawia osiągnięcia Crookesa i innych badaczy, których prace doprowadziły do powstania radiografii. Ponadto obejmuje też przykłady zastosowania termografii, elektrografii i innych technik, niekiedy błędnie utożsamianych ze stosowaniem promieni X. Wyjaśniane i demonstrowane są sposoby uzyskiwania próżni w odpowiednich pojemnikach, ich właściwości, zastosowanie ekranów fluoryzujących i fosforyzujących oraz wykonywanie radiografów poszczególnych przedmiotów. Pokazywanych jest też około 50 diapozytywów z wynikami prac czołowych badaczy. Wykłady i demonstracje mogą być urządzone w salach mieszczących do 1500 słuchaczy”.

Powyższy opis zamieszczony w ogłoszeniu uzupełniony był przez tzw. „odgłosy prasy”. „Bardzo interesujący wykład” — donosił *The Daily Chronicle*. „Ostatniego wieczoru byliśmy w Londynie świadkami wspaniałego wykładu wygłoszonego przez Mr H. Snowdena Warda” — napisano w *The Irish Times*. „Mr Ward to niezwykle zdolny mówca, a przedstawiane przez niego dane nie budzą wątpliwości” — komentowano w *Photography*. „Wykład był niezwykle interesujący i zarazem pozbawiony nadmiaru niezrozumiałych pojęć technicznych” — zapewniał *Sunderland Daily Echo*. „Przedstawiane eksperymenty były nad wyraz interesujące, sam wykład — bardzo jasny i klarowny, a publiczność potwierdzała to często wyrażanym aplauzem” — taka była ocena *Huddersfield Examiner*. „Ta i poprzednie demonstracje »nowej fotografii« przez Mr H. Snowdena Warda były wydarzeniem sezonu, publiczność gromadziła się tłumnie, wyrażała głośno swoją aprobatę i żywe zainteresowanie” — brzmiał komentarz *British Journal of Photography*.

Moje „spotkanie” z Wardem w Southport, Lancashire

W latach siedemdziesiątych XX wieku, buszując w bibliotece w moim rodzinnym miasteczku Southport, w starych rocznikach lokalnej gazety *Southport Visitor* natrafiłem na sprawozdanie z wykładu Snowdena Warda zatytułowanego: „Nowy rodzaj światła i nowy sposób fotografowania”. Zorganizowali go członkowie Southport Social Photographic Club [13, 14]. Tekst relacji był następujący: „Audytorium składało się głównie z przedstawicieli świata medycyny, fotografów (zarówno zawodowych, jak i amatorów), studentów i pielęgniarek. Podjęto próbę wykonania radiogramu z zastosowaniem krótszego niż zwykle czasu ekspozycji. Pacjentem był młody chłopak z podwójnym kciukiem. Ekspozycja nie trwała nawet minuty. Po ok. 15 sekundach pacjent poruszył się, i ostateczny obraz był z tego powodu nieco zamazany, ale w pełni czytelny”. W tym przypadku Ward zastosował

Rycina 7. Zdjęcie ręki z podwójnym kciukiem wykonane przez Snowdena Warda w Southport 24 marca 1896 roku [13] i opublikowane w 1905 w *Journal of the Röntgen Society* [15]

lampę próżniową przez zaledwie 1/4 lub 1/3 normalnego czasu ekspozycji.

***Journal of the Röntgen Society* 1905–1907 Radiogram podwójnego kciuka autorstwa Snowdena Warda**

W dziesięć lat później Snowden Ward ponownie opisał, tym razem w *Journal of the Röntgen Society*, wydarzenie podczas wykładu w Southport w marcu 1896 roku [15] i opublikował wizerunek ręki chłopca z podwójnym kciukiem (ryc. 7). „Przedstawiany tu obraz nie cechuje się niczym nadzwyczajnym, z wyjątkiem może tego, że był jednym z pierwszych, na podstawie których podjęto odpowiednią decyzję terapeutyczną i przeprowadzono stosowną operację. Wykonano go w Southport, podczas jednego z moich najwcześniejszych wykładów na temat promieni X. Dokonano go z niepełną ekspozycją, bowiem chłopiec poruszył ręką i badanie przerwano przed upływem właściwego czasu.

To nieprzewidziane skrócenie czasu ekspozycji doprowadziło nas wówczas do interesującej obserwacji. Powtórne zdjęcie, z użyciem pełnego czasu ekspozycji, okazało się prześwietlone (wydawał nam się, że używając dostępnego wówczas sprzętu, powinniśmy naświetlać rękę przez około 5 minut). Dopiero po pewnym czasie zdaliśmy sobie z moim współpracownikiem sprawę, że zupełnie wystarczające jest zastosowanie ekspozycji skróconej nawet do 1/10 tego, co wcześniej uważaliśmy za niepodważalny i obowiązujący

kanon, i co było zgodne z obserwacjami Campbella-Swintona” [15].

Pierwsze radiogramy w Anglii: Campbell-Swinton

Doniesieniu Snowdena Warda we wspomnianym numerze *Journal of the Röntgen Society* towarzyszył artykuł A.A. Campbella-Swintona, inżyniera elektryka, o pierwszych radiogramach wykonanych przez niego wspólnie z asystentem J.C.M. Stantonem [16]. Przedstawił on też cztery przykładowe ilustracje. Campbell-Swinton wykonał swój pierwszy radiogram 7 stycznia 1896 roku, a kolejny — 8 stycznia. Widoczne są na nich „cienie monet, kawałków drewna, ebonitu i innych przedmiotów, fotografowane w pozbawionym dna pudełku mahoniowym”. Przedstawił też obraz — jak się wyraził — „prawdopodobnie pierwszego w tym kraju radiogramu ludzkiej dłoni”. Zdjęcia wykonano 13 stycznia i pokazano po raz pierwszy publicznie trzy dni później w Camera Club w Londynie, a wkrótce także w The Royal Institution. Dłoń sfotografowano przez arkusz aluminium o grubości 0,0075 cala, używając ekspozycji przez 20 minut. Należy dodać, że Campbell-Swinton uzyskał radiogram znacznie lepszej jakości w kilka dni później — 18 stycznia — stosując naświetlenie przez 4 minuty i tło z materiału o grubości 0,0212 cala.

Stereoscope: Snowden Ward

Ward rzadko publikował w *Journal of the Röntgen Society*. Wiadomo natomiast, że był obecny na posiedzeniu Towarzystwa w lutym 1906 r., kiedy to przedstawił nowy model stereoskopu, dotychczas nieosiągalny w Anglii, opatentowany przez prof. Pigeona z Dijon we Francji [17]. Było to pod koniec posiedzenia, po wystąpieniu George’a Battena [18]. Kolejny raz Ward przedstawił ten stereoskop na posiedzeniu The Röntgen Society w 1907 roku [19].

Lista członków The Röntgen Society

Na liście członków The Röntgen Society, opublikowanej 1 lipca 1906 roku, Snowden Ward figuruje pod adresem: Golden Green, Tonbridge, Kent. Na liście publikowanej w pięć lat później — 1 lipca 1911 r. [20] — już go nie znajdujemy; nie ma jednak żadnych przesłanek, aby sądzić, że zrezygnował w tym czasie z członkostwa.

Wspomnienia pośmiertne

Wstęp

Wspomnienia pośmiertne mogą być nieraz wartościowym źródłem informacji dla późniejszych biografów. Wspomnienie o S. Wardzie zamieszczone w *Journal of the Röntgen Society* ograniczyło się jednak do opisu jego prac w Towarzystwie i do tematyki promieniowania X. Natomiast inne wspomnienia, które udało mi się odszukać, zawierały wiele nieznanych wcześniej informacji. Dotyczyły one okresu dzieciństwa, wczesnych dokonań i niespodziewanych zwrotów życiowych, np. niespodziewanej rezygnacji z udziału

w redagowaniu pisma *The Photogram* i nagłego wyjazdu do Stanów Zjednoczonych. Dostarczyły też m.in. informacji o jego żonie — Catherine Weed Ward, znanej amerykańskiej fotografce, która — jak się okazało w notatce zamieszczonej w 1894 r. w *The Photogram* — była współredaktorką czasopisma *The American Amateur Photographer*. Inne wspomnienie o Wardzie pozwoliło odszukać doniesienie z 1890 roku, kiedy to określono go mianem „Redaktora” pisma *The Practical Photographer* [21].

The Röntgen Society

Journal of the Röntgen Society opublikował w styczniu 1912 r. następujące wspomnienie [10]. „Z wielkim smutkiem donosimy o śmierci Mr H. Snowdena Warda — zdarzyło się to niespodziewanie w Nowym Jorku, 6 grudnia 1911 roku. Znajdował się tam dla wygłoszenia serii odczytów o Charlesie Dickensie. Mr Ward był jednym z pierwszych członków naszego Towarzystwa, a zarazem niezwykle aktywnym członkiem Zarządu. W pierwszych latach po dokonaniu odkrycia przez Profesora Röntgena Ward niezwykle interesował się tym »nowym rodzajem fotografowania« i we współpracy z Mr A.W. Isenthalem opublikował książkę *Practical Radiography*, która ukazała się w trzech wydaniach. Wielorakość zainteresowań i innych obowiązków nie pozwoliła mu w pełni zaangażować się w prace naszego Towarzystwa, niemniej zawsze żywo interesował się jego dokonaniem i nigdy nie odmówił pomocy, gdy proszono go o radę w sprawach związanych z pisanem i publikowaniem prac. Za jego to radą i życzliwą pomocą opublikowaliśmy serie fotograficznych portretów prezesów naszego Towarzystwa”.

British Journal of Photography

Wspomnienie opublikowano też w *British Journal of Photography Annual Almanac* w roku 1913 [22]:

„Mr Ward opuścił Anglię pod koniec października, aby wygłosić serię wykładów. Występował nie tylko jako osoba prywatna, ale jednocześnie jako przedstawiciel organizacji przyznającej The Dickens Fellowship. Z racji pełnienia tej funkcji miał po przybyciu do Stanów uczestniczyć w wielu oficjalnych spotkaniach. Został znaleziony nieprzytomny 5 grudnia w swym łóżku w National Arts Club, New York, gdzie mieszkał, i — po nieudanej operacji — zmarł w dwa dni później, a 9 grudnia 1911 r. został pochowany w Albany.

W ciągu ostatnich lat swego życia H.S. Ward w zasadzie wycofał się ze świata fotografii i edytorstwa, w którym swego czasu odniósł tyle sukcesów i gdzie uzyskał zasłużenie znaczącą pozycję. Jego rozległe zainteresowania kierowały go w rozległe obszary literatury. Z czasem zamienił fotel redaktora na katedrę wykładowcy. Niemniej, niezależnie od tej zmiany, wiadomość o jego śmierci okryła niekwestionowaną żałobą właśnie świat fotografii. Trzeba bowiem przyznać, że niewielu ludzi mogło równać się z nim urokiem i umiejętnością zjednywania sobie przyjaciół”.

„Urodził się w Great Horton, nieopodal Bradford, w 1865 roku, a zatem miał w chwili śmierci zaledwie 46 lat. Już w wieku 18 lat redagował i wydawał pismo *The Practical Naturalist*. W 1884 r. rozpoczął współpracę z firmą wydawniczą Percy Lund & Co., zajmującą się też dostawami dla fotografów. W tej to firmie zainicjował wydawanie pisma *The Practical Photographer* i został jego redaktorem. W ostatnich latach (1889–1893) odegrało ono niezwykle ważną rolę w środowisku ludzi zajmujących się zawodowo fotografią, zarówno w aspekcie technicznym, komercyjnym, jak i integrującym. W 1893 roku ożenił się z Miss Catherine Weed Barnes z Nowego Jorku, która sama była autentyczną entuzjastką fotografii amatorskiej, i to w czasach, kiedy fotografia amatorska była znacznie poważniej traktowanym zajęciem, niż obecnie”.

„Po pewnym czasie Mr Ward zakończył współpracę ze wspomnianą firmą z Bradford i wspólnie z żoną założył miesięcznik *The Photogram*. Pismo, prowadzone z wielką energią i entuzjazmem, stało się wkrótce czołowym periodykiem w zakresie fotografii. Nieco mniej jednoznaczny sukces odniosło natomiast w sensie komercyjnym. Kolejne zamierzenia wydawnicze to *The Process Photogram*”.

„Prowadzenie tych wydawnictw było niezwykle absorbujące, a mimo to Ward skierował swą aktywność również w kierunku instytucji zajmujących się fotografią, a przede wszystkim — The Royal Photographic Society. Był wieloletnim członkiem The Photographic Convention, a także prezesem podczas zjazdu w Canterbury w 1909 r., członkiem The Photographer's Benevolent Fund i szeregu innych organizacji fotograficznych. Był też cenionym jurorem na konkursach fotograficznych. Niezależnie od tego chętnie powracał do roli redaktora i autora. Wkrótce po odkryciu promieni X był jednym z pierwszych angielskich badaczy zajmujących się tym zjawiskiem i autorem pierwszej monografii na ten temat. Był członkiem założycielem The Roentgen Society. Został niezrównanym popularyzatorem i propagatorem fotografii. Wspólnie z Benjaminem Stone'em był jednym z pionierów zastosowania fotografii jako ilustracji prasowej. Nieomal wyprzedzał swą epokę, organizując biuro zajmujące się dostarczaniem ilustracji fotograficznych dla prasy”.

„W pewnym okresie Mr Ward wraz z małżonką zainteresował się zastosowaniem fotografii w dziedzinie, którą można by nazwać „topografią literacką”. Pierwszym owocem ich zainteresowań była książka o Stratford-on-Avon, nawiązująca do życia Williama Shakespeare'a i ilustrowana fotografiami Mrs Ward. Kolejny tom poświęcony był Dickensowi i scenerii, w jakiej toczyły się jego nowele. Potem nadszedł czas na *Canterbury Pilgrimages* wypełnioną fotografiami edycję Lorna Doone. Niejako naturalną konsekwencją wydawania tych książek stało się przygotowywanie serii wykładów na nich opartych. Przez szereg lat Ward wzytował z wykładami Stany Zjednoczone. Było to niezwykle

wyczerpujące. Podobny wysiłek zakończył się fatalnie także dla samego Dickensa”.

Encyclopedia of 19th century photography

Ta *Encyclopedia* zawiera krótki tekst hasła o Catherine Weed Barnes Ward (1851–1913), podający m.in. lata wydania „topograficznych” tomów, ale bez pełnych tytułów [23]. „Urodzona w Albany, New York w 1851 roku, Catherine Barnes odbyła z rodzicami podróż do Rosji w 1872 r. Zainteresowała się fotografią w 1886 i stworzyła pierwsze studio we własnym domu. Została współredaktorką *American Amateur Photographer*, pisała i wykladała na temat fotografii i stała się jedną z pionierek i propagatorek kobiecej fotografii, m.in. w wyniku wykładu *Photography from a Woman's Standpoint*, wygłoszonego w 1890 roku. Została następnie redaktorką swego pisma, w Anglii zaliczono ją do członków The Photographic Society of Great Britain, a na koniec wyszła za mąż za dziennikarza i fotografa — Henry'ego Snowdena Warda (1865–1911)”.

„Wspólnie z mężem redagowała *The Photogram* (1894–1905), przemianowany następnie na *The Photographic Monthly* oraz *The Process Photogram* (1895–1905), później wydawany jako *The Process Engraver's Monthly*. Wspólnie wydali serię tomów »topograficznych«, ilustrowanych fotografiami Mrs Ward, nawiązujących do takich postaci literatury jak Shakespeare (1896, 1897), Dickens (1903), Chaucer (1904) i Lorna Doone (1908). Snowden Ward zmarł nagle w Nowym Jorku w 1911 roku. Catherine wróciła do Anglii i zmarła w Hadlow, Kent w 1913 roku”.

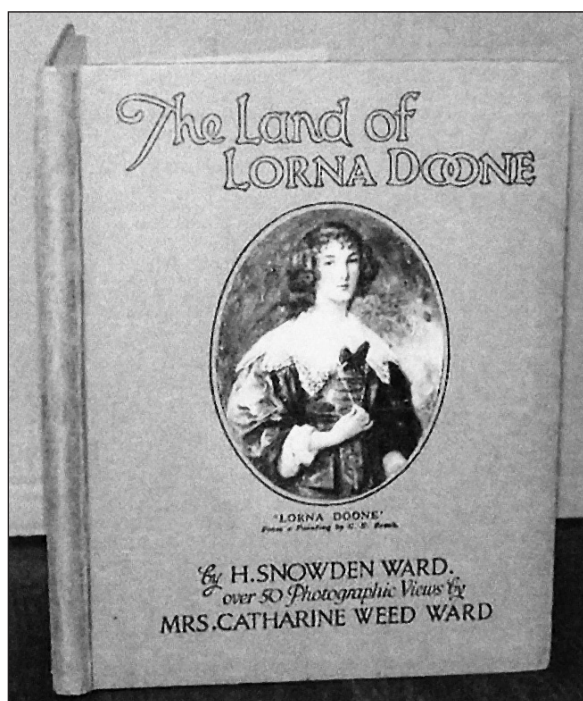
New York Times

Wspomnienie opublikowane w *New York Times* zawierało szczegółowy opis ostatniej choroby S. Warda [24]. „Mr Ward wykladał o Shakespearze, Thackeray'u i Dickensie zarówno w tym kraju, jak i w Europie. Przybył z Anglii, m.in. jako Sekretarz Dickens Fellowship... W ostatni wtorek miał wystąpić w American Institute w Berkeley Lyceum. Jego zdolności oratorskie były szeroko znane, a zatem w audytorium zgromadzili się licznie członkowie Instytutu, aby wysłuchać wykładu »*Dickens, Thackeray and Shakespeare*«. Jednak Mr Ward nie pojawiał się.

Około dziewiątej wieczorem zgromadzeni rozeszli się do domów. Najbliżsi znajomi pospieszyli do National Arts Club w Grammercy Park, gdzie Mr Ward mieszkał. Zastali go nieprzytomnego w łóżku. Kiedy go ocucono, skarżył się na nieznośny ból ucha. Przybyłym lekarzom zdążył jeszcze powiedzieć, że przed 2 tygodniami nabawił się przeziębienia, a następnie — bólu ucha, po czym znów stracił przytomność. Po przewiezieniu do prywatnej kliniki Miss Alston, wezwany z Manhattan Eye & Ear Hospital dr Duel rozpoznał ropień ucha”.

„Badanie płynu rdzeniowego wykazało intensywną infekcję pneumokokową... Doktorzy podjęli desperacką próbę

Rycina 8. Okładka książki Snowdena Warda, ilustrowanej fotografiami wykonanymi przez jego żonę, wydanie późniejsze, rok 1920 [38]

odbarczenia przez *processus mastoideus*... jednak zarazki rozróżniały się z taką intensywnością, że wczoraj ok. godziny pierwszej stwierdzono zgon...”

Bibliografia książek autorstwa Snowdena Warda

Wstęp

Dawbarn & Ward Ltd., wydawcy *The Photogram*, stworzyli też serię książek o wspólnej nazwie Band of Blue Library. *Practical Radiography* [1–3] należała do tej serii obok trzech innych, w których powstanie zaangażowany był Snowden Ward. Były one anonsowane na ostatniej stronie okładki *Practical Radiography*. Pierwsza nosiła nazwę *Photo-Ceramics* [25] i miała określać „zastosowanie fotografii w zdobieniu porcelany, wyrobów ceramicznych i metalowych”. Kolejne to książki o Shakespearze i o Stratford-on-Avon, [26, 27]. Współautorką książek była małżonka Catherine — to ona była autorką zdjęć przedstawiających miasta, krajobrazy i detale architektoniczne związane z tematem książki. Jediną książką Warda na temat promieni X pozostała *Practical Radiography*.

British Library (BL) z zasady otrzymuje od wydawcy i przechowuje egzemplarz każdej książki, która ukazuje się w Wielkiej Brytanii. Obecnie dostępny jest też katalog on-line. Korzystając z tego i z innych źródeł bibliotecznych dotarłem chyba do wszystkiego, co wydał, nie tylko jako autor, ale również jako redaktor. Książki wydawane były w oficynie Dawbarn & Ward, wcześniej — przez firmę Percy Lund & Co., a później przez innych wydawców. Poniżej przedstawiam przegląd tych publikacji.

Wydawnictwo Percy Lund & Company

Pierwszy zwarty druk autorstwa Snowdena Warda to 14-stronicowa broszura z roku 1891 o zaskakującym tytule — *The A B C of Theosophy* [28]. Jeszcze bardziej zdumiewać może tematyka książki wydanej w rok później — są to wspomnienia urzędującego kanta — Jamesa Berry’ego [29]. Musiała być interesująca, skoro w 1972 roku wydano ją ponownie, ze wstępem i nowymi przypisami autorstwa Jonathana Goodmana [30]. Natomiast pierwszą książką Snowdena Warda o tematyce ściśle historycznej była *Lichfield and its Cathedral* [31] — miała aż dwa odrębne wydania w tym samym 1893 roku!

Wydawnictwo Dawbarn & Ward

Dwie książki o Shakespearze i o Stratford-on-Avon opublikowane zostały w oficynie Dawbarn & Ward w 1896 i 1897 r. [26, 27]. Książka *Photo-Ceramics* wydana została rok wcześniej — w 1895 [25]. *Practical Radiography* [1–3] miała trzy wydania. W 1902 r. rozpoczęto wydawanie serii *The Country House Series of Practical Handbooks* [32]. W 1903 r. ukazała się książka o fotografii [33] oraz — niezależnie — *Profitable Hobbies* [34]. Ostatnią książkę Warda w tej oficynie opublikowano w 1905 r. — drugie wydanie *Photography for The Press* „przejrzane i znacznie przerobione” [35].

Inni wydawcy

Książki Warda o Dickensie, *Opowieściach kanterberyjskich* Chaucera i Lornie Doone ukazały się nakładem innych wydawców. W 1903 r., wspólnie z żoną, opublikował książkę o Dickensie, która stała się podstawą licznych wykładów w Stanach Zjednoczonych: *The Real Dickens Land with an Outline of Dickens’ Life* [36]. *The Canterbury Pilgrimages* ukazały się w 1904 roku [37] i powtórnie — w 1927. *The Land of Lorna Doone*, dający wnikliwy opis Exmoor w hrabstwie Devon, opublikowana została w 1908 r. [38], a kolejny raz — w 1925. Ostatnia publikacja drukowana pod nazwiskiem Snowdena Warda pojawiła się w trzy lata po jego śmierci — w 1914 roku. Była to ostatnia część 8-tomowej, bogato ilustrowanej serii *Where to Go & What to Take* [39].

W latach dwudziestych ubiegłego wieku książki Warda, z ilustracjami jego żony, traktujące o *Opowieściach kanterberyjskich* Chaucera, o Shakespearze, Dickensie i Lornie Doone [26, 27, 36–38] zyskały wielką popularność i ukazywały się w kolejnych reedycjach. Przykładowe okładki wydań z tego okresu przedstawiono na rycinie 8.

Richard F. Mould MSc, PhD

4, Town End Meadow
Cartmel, Grange-over-Sands,
Cumbria LA11 6QG
United Kingdom

Piśmiennictwo

1. Ward HS. *Practical Radiography: a Hand-Book of the Applications of the X-Rays*, with chapters by EA Robins & AE Livermore & with many illustrations. London: published for The Photogram Ltd., Dawbarn & Ward Ltd., maj 1896, stron 80, (przedruk w 1995 roku przez Medical Physics Publishing, Madison, USA).
2. Isenthal AW, Ward HS. *Practical Radiography: a Handbook of the Applications of the X-Rays*, with many illustrations. London: published for The Photogram Ltd., Dawbarn & Ward Ltd., wrzesień 1898, II wydanie, stron 158.
3. Isenthal AW, Ward HS. *Practical Radiography: a Handbook for physicians, surgeons, & other users of X-rays*. London: published for The Photogram Ltd., Dawbarn & Ward Ltd., 1901, III wydanie, stron 198, (autorów przedstawiono jako członków Zarządu The Röntgen Society).
4. Morton WJ. *The X Ray or Photography of the Invisible & its Value in Surgery*, written in collaboration with EW Hammer. London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., wrzesień 1896; patrz również: Snowden Ward's New York: American Technical Book Co., wrzesień 1896, stron 196.
5. Ward HS. Early radiograms. *J Röntgen Soc* July 1905; 2(5): 11. (Doniesienie o pokazie w Southport, Lancashire, 26 marca 1896 i radiogram ręki z podwójnym kciukiem).
6. Wall EJ, Ward HS, Swinton ACC, Gifford JW. The new light & the new photography. London: *The Photogram*, wydanie specjalne, luty 1896.
7. Ward HS. Marvels of the new light. Notes on the Röntgen rays. *Windsor Magazine*, kwiecień 1896; 3(16): 372–384.
8. Porter AW. The new photography. *Strand Magazine* lipiec-grudzień 1896; 12: 107–117.
9. Burrows EH. *Pioneers & Early Years. A History of British Radiology*. Alderney: Colophon Ltd., 1986.
10. Obituary. *J Röntgen Soc*, styczeń 1912; 8(30): 26.
11. Röntgen WC. Über eine neue Art von Strahlen (Vorläufige Mittheilung). *Sitzungsberichte der Physikalisch-medizinischen Gesellschaft zu Würzburg* 28 grudnia 1895; 9: 132–141.
12. Swinton ACC. The new shadow photography. *The Photographic Journal* 1896; 20: 150.
13. Report. *Southport Visitor*, gazeta z 24 marca 1896.
14. Mould RF. *A Century of X-Rays & Radioactivity in Medicine*. Bristol: Institute of Physics Publishing, 1993, s. 85.
15. Ward HS. Early radiograms. *J Röntgen Soc* lipiec 1905; 2(5): 11.
16. Campbell-Swinton AA. Some early radiograms. *J Röntgen Soc* July 1905; 2(5): 11–12, Tablica III.
17. Ward HS. A new form of stereoscope. *J Röntgen Soc* luty 1907; 3(11): 73–74.
18. Batten GB. Diaphragms in X-ray shields and a simple form of negative viewer especially suitable for stereoscopic negatives. *J Röntgen Soc* February 1907; 3(11): 72–73.
19. Ward HS. A new stereoscope. *J Röntgen Soc* April 1907; 3(12): 102.
20. List of Members of the Röntgen Society. *J Röntgen Soc* lipiec 1906; 3(9): 17–21; & *J Röntgen Soc* październik 1911; 7(29): 116–119.
21. Ward HS. Our scientific causerie. *Photography in natural colours*. By the Editor of "The Practical Photographer". *Review of Reviews* 1890; 2: 187–188.
22. Brown GE, ed. *British Journal of Photography Almanac*. Annual summary of photographic inventions & events in photographic history. 1913.
23. *Encyclopedia of 19th Century Photography*. Hasło: Catherine Weed Barnes Ward (1851–1913). <http://19th-century-photography.blogspot.com/2010/12/w.html> accessed 23 February 2011.
24. Obituary. Pneumonia Germs in the Spine Kill — Strange disease attacked brother-in-law of William Barnes, Jr. — Felt only an earache — Audience waited for him — H. Snowden Ward came from England to Lecture and was expected in Berkeley Lyceum when taken ill. *New York Times*, 8 grudnia 1911.
25. Henry WE, Ward HS. *Photo-Ceramics. Photography Applied to the Decoration of Plaques, Pottery & Other Metallic & Ceramic Surfaces*. London: *The Photogram*, Dawbarn & Ward, 1895, stron 86. (Ethelbert Henry był członkiem zespołu redakcyjnego *The Photogram*).
26. Ward HS, Ward CW. *Shakespeare's Town & Times*. London: *The Photogram*, Dawbarn & Ward, 1896, stron 176. (II wydanie, 1901, stron 184, & III wydanie, stron 184, opublikowane przez Sampson Low, Marston & Co., London).
27. Ward HS, Ward CW. *The Shakespearean Guide to Stratford-on-Avon with Chapters on Warwick, Kenilworth & the Shakespeare Country*. London: *The Photogram*, Dawbarn & Ward, 1897 (II wydanie ukazało się w 1903 roku, stron 137).
28. Ward HS. *The A B C of Theosophy. Karma & its Twin Doctrine Reincarnation. The Foundation Doctrines of Theosophy*. Bradford & London: Percy Lund, 1891, stron 14.
29. Berry J. *My Experiences as an Executioner*. (Red. Ward HS), Bradford & London: Percy Lund, 1891, stron 144.
30. Berry J. *My Experiences as an Executioner*. (Red. Ward HS), Newton Abbott: David & Charles, 1972, stron 144.
31. Ward HS. *Lichfield and its Cathedral. A Brief History & Guide*. II wydanie, Bradford & London: Percy Lund; & Lichfield: Thomas Grundy, 1893, stron 70.
32. Ward HS, ed. *Rural Handbooks..... The Country House Series of Practical Handbooks*. London: Dawbarn & Ward, ukazywały się od 1902 roku.
33. Ward HS, ed. *The Figures, Facts & Formulae of Photography and a Guide to their Practical Use*. London: Dawbarn & Ward, 1903, stron 166.
34. Ward HS. *Profitable Hobbies*. London: Dawbarn & Ward, 1903, stron 76.
35. Ward HS, Ward CW. *Photography for the Press*. II wydanie, London: Dawbarn & Ward, 1905, stron 86.
36. Ward HS, Ward CW. *The Real Dickens Land with an Outline of Dickens' Life*. London: Chapman & Hall, 1903, stron 240, (przedruk ukazał się w 1904 roku).
37. Ward HS. *The Canterbury Pilgrimages*. London: AC Black, 1904, stron 321, (przedruk ukazał się w 1927 roku).
38. Ward HS. *The Land of Lorna Doone*. London: Sampson Low, Marston & Co., 1908 (przedruk ukazał się w 1925 roku).
39. Ward HS. *Where to Go & What to Take*. 8-part series. York: North East Railway Company, 1914.